

**СОВЕТ ҲУКУМАТИ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТЛАРИ ВА
ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ СИЁСАТИ ВА КАДРЛАР
БИЛАН ТАЪМИНЛАШ ТАРИХИДАН**

Шерзод Таштурсунович БАХРАНОВ

ўқитувчи

Тарих фанлари бўйича (PhD) фалсафа доктори
Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети
Тошкент, Ўзбекистон

Аннотация

Ушбу мақолада собиқ Совет ҳукуматининг кадрлар сиёсати ва ушбу соҳадаги масалаларни ҳал қилишга бағишланган фаолияти ёритилган. Айниқса, қишлоқ хўжалиги фанлари билан боғлиқ жамиятнинг муҳим бўғинида кадрлар масаласини ҳал қилишнинг нечоғлиқ аҳамиятга эга экани кўрсатилган. Шунингдек, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги илмий тадқиқот институтлари ва ташкилотлари фаолияти билан боғлиқ масалалар, шунингдек кадрлар масалалари атрофлича таҳлил қилинган.

Таянч сузлар: илмий тадқиқот институти, кадрлар, ходимлар, сиёсат, фан, халқ, тадқиқот, марказ, ваколат, селекция, ёқиш, лаборатория, хомашё, лавозим.

**ИЗ ИСТОРИИ ПОЛИТИКИ РАЗВИТИЯ И КАДРОВОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ИНСТИТУТОВ
И ОРГАНИЗАЦИЙ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ**

Шерзод Таштурсунович БАХРАНОВ

преподаватель

доктор философии по (PhD) историческим наукам
Университет общественной безопасности
Республики Узбекистан

Аннотация

Данная статья посвящена кадровой политике Советской власти и решению вопросов в данном направлении. Особенно это касается решения кадровых вопросов в системе духовной сферы жизни общества, таких как сельскохозяйственные науки. В работе также анализируются вопросы, связанные с деятельностью научно-исследовательских институтов и организаций, занимающихся в сфере сельского хозяйства, а также кадровые вопросы.

Ключевые слова: научно-исследовательский институт, станция, посевные работы, сорта волокна, исследования, центр, персонал, хлопок, селекция, посев, лаборатория, сырье.

Совет давлати ҳукмронлиги йиллари ҳукумат илм-фан ривожланишига маълум даражада маблағ ажратган. Фан ва техникани ривожлантиришга

бўлган эътибор давлат сиёсатида ғоявий рағбатлантирилган асосий йўналиш бўлди. Фан ва техника бутун совет давлати ҳукмронлиги йилларида кенгайиб ривожланиб борди. Жумладан, 1929 йилда СССРда 1263 та илмий ташкилотлар бўлган бўлса, 1988 йилга келиб бу кўрсаткич 5111 тага етди, яъни тўрт мартага ўсди [5;40].

Совет ҳокимияти ўрнатилгач, сиёсий жараёнлар таъсирида, хусусан, 1920–1930 йилларда илмий ходимлар рўйхати ўтказилмади. Лекин, 1918–1920 йилларда янги ташкил этилган илмий марказ ва илмий тадқиқот институтлари ҳисобига илмий ходимлар сони кескин ошди. Академик У.Ю.Шмидт ва Б.Я.Смулевич бошчилигида СССР Госплани томонидан ўтказилган тадқиқот материалларида кўрсатилишича, 1929 йил охирларига келиб СССРда илмий кадрлар сони 30,5 минг нафар бўлган, улардан 11,6 минг нафари илмий тадқиқот марказларида банд бўлганлар, 16,5 минг нафари олий таълим муассасаларида, 2,4 минг нафари ишлаб чиқариш ташкилотлари ва давлат аппаратида ишлаганлар [6;39].

1930 йиллардан қишлоқ хўжалик фанларига ҳам сиёсат аралаша бошлади. “Халқлар отаси” Сталинга кўп миқдорда қишлоқ хўжалиги ҳосилдорлиги керак бўлганлиги сабабли, мажлисларда қишлоқ хўжалигининг келажақтаги ютуқлари ҳақидаги маърузалар ўрни ола бошлади. Бу ҳақида Г.Вавилов, Дж.Мёллерга ёзган хатида “биз барчамиз интернационалистлармиз ва ўзимизни жаҳон илмидан узоқлаштирмоқдамиз”, дейди. Бунга жавобан И. Сталин “бизда фанни интернационаллаштириш овоза қилинмоқда. Фанни интернационаллаштириш ғояси – бу айғоқчилик ғоясидир. Бундай олимларни уриш керак”, дейди.

Г.А.Лахтиннинг маълумотларига кўра 1930 йилларда илмий ходимлар сони олий ўқув юртлари очилиши ҳисобига ошиб борди. 1934–1940 йилларда профессор-ўқитувчилар сонининг ортиб бориши ҳисобига илмий тадқиқотлар олиб борувчилар сони 1,5 мартага камайиб кетди. Бу, ўз навбатида, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш ихтиёжини юзага келтирди [6;39]. 1939 йилга келиб Бутуниттифоқ ўсимликшунослик

институти (ВИР)нинг йиллик ҳисоботи ВАСХНИЛ томонидан қабул қилинмади. Институт илмий тадқиқотлари натижалари “кераксиз” деб эълон қилинади [3;82]. Бироқ, Н.И. Вавилов тадқиқотлари ўсимликлар генофонди бўйича жуда катта муваффақиятларга эришди ва у ҳаётлигида ўсимликлар коллекцияси сони 250 мингга етди. У ўз илмий экспедициясини Марказий Осиёга саёҳатидан бошлади [2;562]. Н.И.Вавилов 1940 йил август ойида қамоққа олинади ва 1943 йил 26 январда қамоқда очликдан вафот этади [3;85]. Н.И.Вавилов қамоққа олингунга қадар турли илмий ташкилотларга 5 млн. пакетда турли ўсимликларнинг уруғини, мевали ўсимликларни эмлаш учун 1 млн. ҳар хил томирлар ва қаламчаларини тарқатди. 1934 йилда ВИРнинг коллекцияси 200 минг наъмунадан иборат бўлиб, жаҳонда энг катта коллекция ҳисобланди. 1934 йилда инглиз профессорлари А.Грей, В.Д.Купер ва Д.Лоуренс Буюк Британия ҳукуматига ҳисоботида “Россиядан ташқари бирор-бир мамлакатда селекция учун ер юзининг турли ерларида ўсадиган ёввойи ва маданий экинлар бунчалик кўп ўрганилмаган”, деб ёзади [1;86].

1940 йилда СССР Марказий Статистика қўмитаси маълумотларида мамлакатда 98,3 минг нафар илмий ходим қайд этилди. Бу кейинги ўн йилда икки маротабага ошди. Иккинчи жаҳон уруши бошланиши билан мамлакатда илмий кадрлар сони қисқариб, илмий ташкилотлар ходимлари сони ортди. 1950 йилларда тадқиқотчи кадрлар сони икки мартага ортди [6;39].

Мамлакатда фан ва техниканинг ривожланиши, илмий тадқиқотларнинг олиб борилиши, уларнинг халқ хўжалигига жорий этилишида СССР Фан ва техника бўйича давлат комитети (ГКНТ СССР) ҳам муҳим роль ўйнади. У 1948 йилда халқ хўжалигига янги техникаларни жорий этиш ташкилоти сифатида ташкил этилиб, фан ва техникани ривожлантиришда бир қатор вазифаларни бажарди. 1965–1978 йилларда СССР Министрлар Советининг Фан ва техника бўйича давлат комитети деб номланди. Кейинчалик СССР Фан ва техника давлат комитети деб номлана бошлади.

1960 йилларда илмий ташкилотлар сони режалаштирилган ҳолда ортиб борди, жумладан, 1961–1965 йилларда бутун 50 йил давомида очилган

муассасалар сони 4254 тага етди. Ўсиш суръати 12 фоизни ташкил этса-да, бироқ, илмий кадрлар сони Иккинчи жаҳон урушигача бўлган даврдан озгина ошди ҳамда тадқиқотчилар сони ортиб, йилигига 25 фоизга етди. Натижада, келажакда мана шу тадқиқотчилар фанни ривожлантиришга хизмат қилдилар [6;97].

Иқтисодий районларда илмий тадқиқот институтлари фаолиятини ташкил этиш ва борларини кенгайтириш йўли билан мамлакат иқтисодий салоҳиятини ўстириш мақсадида 1969 йил КПСС МҚнинг “РСФСРнинг алоҳида иқтисодий районларида илмий тадқиқот ташкилотларини ривожлантириш ҳақида”ги фармойиши чиқди. Бу ташкилотларни малакали кадрлар билан таъминлаш эҳтиёжи ҳам вужудга келди. Самарадорлиги кам бўлган ходимлар ўрнига малакали мутахассисларни қўйиш мақсадида 1961 йилдан бошлаб конкурс асосида ишга қабул қилиш белгиланди. 1950–1960 йилларда “Қанча кўп бўлса шунча яхши” шиори остида 1950 йилдан 1965 йилгача илмий ходимлар сони 4 мартага, 1970 йилгача эса 7 мартага ошди. Бу халқ хўжалигини ўстиришга бўлган ҳаракатлар заминида ҳам содир бўлди. Агар халқ хўжалигида банд бўлганлар 1940 йилдан 1970 йилгача 1,7 мартага ошган бўлса, биргина 1960 йилда 27 фоизга ошди. 1963–1969 йилларда илмий кадрлар сони ўсишда давом этди, бу йилига 7–8 фоизни ташкил этди. 1970 йилларда бу кўрсаткич 18 фоизни ташкил этган бўлса, ўн йилликнинг иккинчи ярмига келиб бирмунча пасайди ва 1980 йилларда 4 фоизни ташкил этди. Бу турли тармоқлар ўртасида талабга бўлган рақобатнинг ортиши, фан соҳасида ҳам кўплаб меҳнат ресурсларига бўлган талабнинг ортиши билан боғлиқ эди [6;97]. Кейин яна олий таълим муассасаларидаги йўналишларнинг сони ҳисобига илмий кадрлар сони ортиб борди. Г.А.Лахтиннинг фикрича, бундай ўсиш “Ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва истеъмол маҳсулотларига талабнинг ортиши ҳисобига содир бўлиб, бу янги илмий ташкилотлар ва янги вакансияларнинг яратилиши билан қоплана бошлади”. Шундай бўлса-да, фаннинг самарали

ривожланишига илм-фанда маъмурий бошқарувнинг аралашуви, технология билан паст таъминланиши ўз таъсирини ўтказди.

1961 йилга келиб бутун Совет Иттифоқи республикаларида Фанлар Академиялари ташкил этилди. СССРда юқори даражада ривожланган илмий марказлар Киев, Харьков, Свердловск, Минск, Тбилиси, Ереван каби йирик шаҳалар бўлди [4;31–34]. Киевда ишлаётганларнинг 10 фоиздан ортиғи, Тбилисида 20 мингдан, Тошкентда 26 мингдан, Ереванда 10 мингдан ортиқ киши фан ва илмий тадқиқот билан шуғулланадилар [2;107]. Буни қуйидаги 1-жадвалда кўриш мумкин.

1-жадвал

СССР ва иттифокдош республикаларда илмий тадқиқот билан шуғулланган илмий ходимлар сони (минг киши ҳис.)

№		1940	1960	1980	1988
1	СССР	98,3	354,2	1373,3	1522,2
2	РСФСР	62,0	242,9	937,7	1032,1
3	УССР	19,3	46,7	195,8	219,3
4	БССР	2,2	6,8	38,1	44,1
5	ЎзССР	3,0	10,3	35,3	40,2
6	ҚозССР	1,7	9,6	37,4	41,4
7	ГрузССР	3,5	9,2	25,2	29,0
8	ОзССР	1,9	7,2	22,0	22,7
9	ЛитССР	0,6	3,3	14,3	15,4
10	Молдова ССР	0,2	2,0	8,8	10,2
11	ЛатвССР	1,1	3,4	12,6	14,0
12	ҚирғССР	0,3	2,3	8,2	10,1
13	ТожССР	0,4	2,2	7,6	9,1
14	АрмССР	1,1	4,3	19,1	21,8
15	ТуркССР	0,5	1,8	5,0	5,7
16	ЭстССР	0,5	2,2	6,2	7,1

Лекин совет илм-фанида ўсишнинг оқсашига фақат меҳнат ёки бошқа ресурсларнинг етишмаслиги эмас, балки янги техника, технологиялар тизими, эҳтиёжбоп товарларга нисбатан ортиб бораётган талабнинг ўсиб

боришини қондириш жуда кўп маблағ талаб этди. Масалан, 1966–1970 йилларда ихтиро қилинган лойиҳалар намуналаридан 2,5 марта кам фойдаланилди [7;166].

1976 йил 26 августда КПСС МҚ ва СССР Министрлар Советининг “Қишлоқ хўжалик фани самарадорлигини ошириш ва уни ишлаб чиқариш билан алоқаларини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари ҳақида”ги фармойиши эълон қилинди.

Бироқ, илмий тадқиқот ишларига маъмурий бошқарувнинг аралашиш ҳолатлари кучли бўлганлиги боис, бу борада ҳам оқашлар кучайди. Бу тадқиқотчилар томонидан илмий бюрократия деб аталиб, бу хусусда венгер тадқиқотчиси Ш.Салаи “илмий бюрократия замонавий жамиятда тадқиқотларнинг қандай йўл билан бориши ва ривожланишига таъсир ўтказди” [8;386–387], деб ёзган эди. 1980 йилларда замонавий илмий бюрократия илмий маъмуриятнинг ихтисослашган марказий, бироқ илмий тадқиқотларда бевосита иштирок этмайдиган штати, илмий тадқиқот марказларининг фаолияти билан шуғулланадиган ихтисослашган маъмурий аппаратдан иборат қатламлардан иборат бўлди. Бу қатламларнинг илмий мавзуларига катта таъсир ўтказадиган яна бир юқори қатлам бўлиб, улар илмий тадқиқот институтларининг бошқарув органлари, гуруҳ раҳбарлари, сектор бошлиқлари эди [6;24–25].

СССР илмий базаси 3 мингта тажриба ишлаб чиқариш базасига эга бўлди, унда 1 млн. киши ишлади. Лекин, уларнинг ярми илмий тадқиқот натижаларини қўллаш ва натижа олиш имконига, тажриба участкаларига эга бўлмаганлар [6;24–26].

1980 йилларнинг охирига келиб илмий кадрлар масаласи мураккаблашиб борди. Авваллари барча илмий ходимлар давлат ташкилотлари ходими бўлган бўлса, кейинчалик илмий тадқиқот институтларига илмий-техник кооперативлар ходимлари, бошқа илмий тадқиқот ишларига яқин бўлган турли ташкилотлар ходимлари кириб кела

бошлади. Уларнинг баъзилари мустақил тадқиқот ишлари олиб боришни йўлга қўйдилар [6;30].

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, кадрлар сиёсати ва улар билан боғлиқ масалалар жамоатчилик билан алоқалар тизимида ҳам, шу жумладан жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маданий жиҳатларида ҳам, қишлоқ хўжалиги фанлари каби жамиятнинг маънавий соҳасида ҳам Совет ҳокимиятининг муҳим йўналишларидан бири бўлиб қолди. Совет ҳукумати қишлоқ хўжалиги соҳасида иштирок этадиган илмий тадқиқот институтлари ва ташкилотларини яратишга ҳам эътибор қаратди. Илмий тадқиқотлар ва ишланмаларнинг ролини кучайтириш, иқтисодий ўсиш ва аниқ ҳудудларни ривожлантиришга эътибор қаратилди, бу нафақат илмий ташкилотлар сонининг кўпайиши ва молиялаштиришни, балки уларнинг иш самарадорлигини оширишни, шунингдек, минтақа иқтисодиётининг эҳтиёжларига кўра, ишлаб чиқариш сектори ва реал сектор билан яқин интеграцияни англатади. Совет ҳукумати илмий тадқиқот институтлари ва илмий тадқиқотлар билан шуғулланадиган бошқа бирлашмалар фаолиятига, айниқса, ходимларни бошқариш масалаларига қонуний равишда аралашди. Бу уларнинг фаолиятига жиддий таъсир кўрсатди.

ФОЙДАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Александров В.Я. Трудные годы советской биологии. Записки современника. – СПб, 1992.
2. Гончаров Н.П. Экспедиции Н.И.Вавилова //Вавиловский журнал генетики и селекции, 2012. – Том 16. –№3. – С.562.
3. Драгавцев В.А. Николай Иванович Вавилов – один из великих ученых земли в области генетических ресурсов растений //Известия ТСХА. Выпуск 4, 2012. – С.85.
4. Каныгин Ю., Ботвин В. Проблемы развития и использования научного потенциала крупных городов. – Киев, 1980. – С. 31-34.

5. Наука в СССР: О чем говорит статистика. Инфографический альбом. – Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2023.
6. Научные кадры СССР: динамика и структура. – Москва: Мысль, 1991.
7. Организация управления: проблемы перестройки. – Москва.1987. – С. 166.
8. Салаи Ш. Замечания о научной бюрократии //Социальные показатели в системе научно – технической политики. – Москва, 1986. – С. 386-387.